

EEN GENEALOGISCH RAADSEL UIT 1619

Een tijd geleden vonden we nog eens¹ een genealogisch raadsel, meer dan 30 jaar geleden gepubliceerd in een Nederlands historisch tijdschrift². In de inleiding werd erbij vermeld (we citeren): *'In een raadhuys "ergens in Nederland" hangt een schilderij van 1619, waarop afgebeeld: een zittende jonge vrouw, in haar schoot een oude slapende man en daarnaast staande zes mannen, twee in het rood, twee in het groen en twee in het wit gekleed – en daaronder een verhaal als volgt:*

De vrouw zegt³:

*Merckt wel en siet op dit verclaren mijn,
De twee int Root mijns vaders broeders sijn,
De twee int Groen sijn mijn moeders broeders,
De twee int Wit mijn kinders. Ick moeder
Heb van dese ses den vader tot mijn man,
Dat smaegschaps graet mij niet beletten kan.
[Anno 1619]*

De twee mannen in het rood zeggen:

*Twaer ons leet soot waer achter bleuen
Onse nicht en waer onsen vader gegeuen,
Want sij en is niet onses vaders nicht,
Twelck niemant en sal geraden licht.*

De twee mannen in het groen zeggen:

*Het is wonder te mercken in deser figuren
Want hij is onsen vader inder naturen,
Ende heeft onse nicht getrouwt,
Nochtans ons des niet en berout.*

De twee mannen in het wit zeggen:

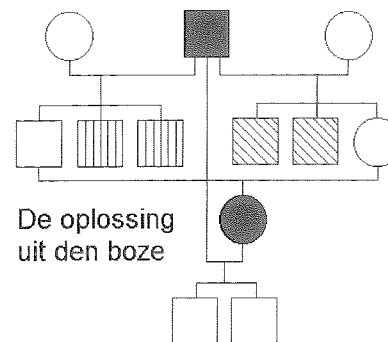
*Onser aller vader is den ouden man,
Onser tweër moder is die joffrou dan,
Maer segt mij hoe het doch kan komen,
Dat ons broeders sijn ons moders omen.'*

Zoals met vorige genealogische raadsels die we vonden, konden we niet weerstaan om ze op te lossen. Hierna geven we eerst die oplossing, daarna geven we verder commentaar over de herkomst.

De oplossing van het raadsel

Wat ons betreft, staat niet zozeer de oplossing op zich centraal, maar wel de manier waarop die door redenering kan gevonden worden. We geven die daarom ook voor dit raadsel.

Een eerste vaststelling die men kan maken bij een vlugge schets van de mogelijke relaties, is dat het geen oplossing heeft (behoudens ondenkbare huwelijksverbanden tussen zeer nauwe verwanten) indien men niet onder het woord *broeder*, zowel een *volle broer* (beide ouders gemeenschappelijk) als een *halfbroer* (één ouder gemeenschappelijk) mag begrijpen. Hetzelfde geldt ook voor het woord *nicht*, dat moet begrepen worden als ofwel dochter van volle broer of van een halfbroer.

De onaanvaardbare oplossing (met enkel volle broers en volle nicht) is hiernaast getekend. Mannen stellen we voor door vierkantjes, vrouwen door cirkeltjes. Voor de kleuren van de zes mannen gebruikten we een arcering zoals gebruikelijk in de heraldiek: rood: door verticale strepen, groen: door schuine strepen, wit: door geen arcering. De centrale figuren, de oude man en de jonge vrouw stellen we voor met zwarte symbolen. Met ziet dat een man bij een vrouw twee kinderen zou hebben (die in het wit), terwijl die vrouw zelf een dochter zou zijn van een andere zoon én van een

andere dochter van die zelfde man... De moeder van de twee mannen in het wit zou dus (tweevoudig) zijn eigen kleindochter zijn.

Dat dit geen aanvaardbare oplossing is, wordt - voor zover nog nodig - ook door de zinsnede ... *dat smaegschaps graet mij niet beletten kan* nog eens extra benadrukt. Echtverbanden waarvan de (nauwe) graad van verwantschap een huwelijksbeletsel vormen zijn voor de oplossing dus uit den boze. En evenmin kunnen kinderen geboren buiten een wettelijk huwelijk een plaats hebben in dit raadsel. Met dit in het achterhoofd kunnen we aan de oplossing van het raadsel beginnen.

Het raadsel werd uitgebeeld in een portret waarop een oude man en een jonge vrouw te zien zijn, naast nog zes andere mannen. Al deze acht personen zijn dus gelijktijdig in leven.

Laten we ook eerst nog nakijken of er niet overtollige informatie in steekt, zodat we ons op het essentiële kunnen concentreren. De informatie van de laatste vijf regels, (de uitspraak van de twee mannen in het wit) is inderdaad *redundante* informatie, want al volledig vervat in de wat de jonge vrouw zegt. De twee in het wit zeggen dat die *jouffrou* (de jonge vrouw in het portret) hun moeder is en dat de oude man *onser aller vader* is, d.w.z. zowel hun vader als de vader van de overige vier mannen (de rode en de groene). Maar dat zei de jonge vrouw ook al als zij zegt dat de twee in het wit haar kinderen zijn en dat al de zes mannen éénzelfde vader hebben. De

¹ Zie ook onze eerdere artikelen: P. DONCHE, 'Een genealogisch raadsel uit 1504', in: *Vlaamse Stam*, XXXV (1999), pp. 271-274; IDEM, 'Een genealogisch raadsel uit 1690', in: *Vlaamse Stam*, XXXVI (2000) pp. 63-66; IDEM, 'Nog een genealogisch raadsel', in: *Vlaamse Stam*, XXXIX (2003), pp. 453-456 en 'Nog een genealogisch raadsel – de oplossing –', in: *Vlaamse Stam*, XXXIX (2003), pp. 609-614.

² Bij zoeken op Internet naar 'genealogisch raadsel' vonden we deze titel in een inhoudsopgave van een historisch tijdschrift. Aan de redactie vroegen we een kopie van het artikel TH.C. HEERMA VAN VOSS, 'Genealogisch raadsel', in: *Spint Arwt'n*, het tijdschrift van de Drentse Historische Vereniging, jg. 1973, pp. 28-30.

³ De tekst geven we hier weer zoals die op het schilderij van 1619 voorkomt. De spelling in het artikel in *Spint Arwt'n* wijkt lichtjes af (sommige woorden zijn iets gemoderniseerd).

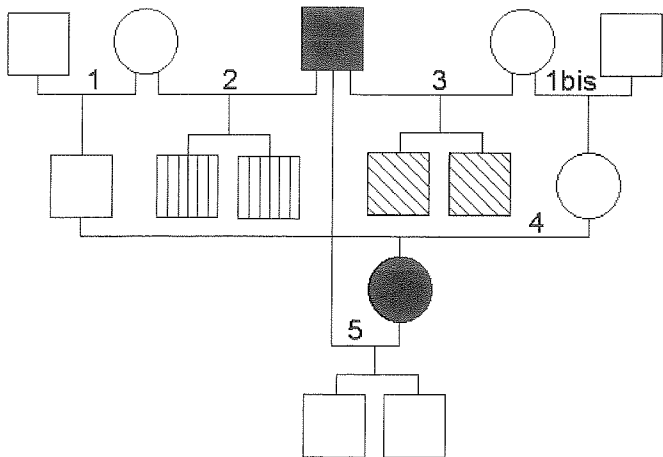
twee mannen in het wit vertellen dus niets nieuws en we hoeven er verder niet naar om te zien.

De mannen in het rood en het groen zeggen dat de jonge vrouw hun nicht is. Ook dat is redundante informatie, want de jonge vrouw had eerder al gezegd dat die mannen broers van resp. haar vader en haar moeder zijn.

De mannen in het rood preciseren wel erbij dat de jonge vrouw van hun vader niet zelf een nicht van hun vader is (*sij en is niet onses vaders nicht*) (wel *hun* nicht, niet *zijn* nicht). De mannen in het groen preciseren dat de oude man is *onsen vader inder naturen*, d.w.z. hij is geen stiefvader, maar een biologische vader. Dit is pertinente informatie.

Keren we nu even terug naar de figuur. Opdat de oude man niet zou gehuwd zijn met zijn kleindochter kunnen haar vader en haar moeder geen volle broer, resp. volle zuster zijn van de mannen in het rood en de mannen in het groen. Maar helemaal zonder verwantschap met hen zijn die ouders niet, want zoals beide groepen mannen verklaarden is de jonge vrouw een (half)nicht van hen. Dus moeten haar vader en moeder een halfbroer, resp. halfzuster zijn van de mannen in het rood en de mannen in het groen (het mag ook andersom: moeder en vader resp. halfzuster en halfbroer van de mannen in het rood en de mannen in het groen).

De oude man heeft m.a.w. dus eerst een weduwe, die al moeder (1, in de figuur hieronder) van een zoon was (de latere vader van de jonge vrouw), getrouwd (2) en na haar overlijden een andere weduwe, die al moeder (1bis) van een dochter was (de latere moeder van de jonge vrouw) getrouwd (3).⁴ Bij de eerste weduwe had de oude man nog twee zoons (die in het rood), bij de tweede weduwe ook nog twee zoons (die in het groen).

⁴ Of zoals ervoor al opgemerkt kan het ook andersom, nl. dat de eerste weduwe een dochter had en de tweede een zoon.

Ondertussen groeiden de zoon van de eerste weduwe en de dochter van de tweede weduwe op en zij trouwden (4) met elkaar. Ze kregen een dochter. Jaren gingen voorbij, hun dochter werd een jonge vrouw en toen trouwde (5) zij de oude man, intussen weduwnaar van de tweede weduwe. Zo moet het dus gegaan zijn. De oplossing ziet men in de figuur hierboven voorgesteld.

Laten we nog even alles verifiëren. Voor de jonge vrouw zijn inderdaad de mannen in het rood haar vaders halfbroers (gemeenschappelijke moeder is de eerste weduwe) en zo ook de mannen in het groen (gemeenschappelijke moeder is de tweede weduwe). Samen met haar eigen kinderen (de mannen in het wit), hebben al deze mannen een zelfde vader, de oude man.

De mannen in het rood en die in het groen kunnen haar dus ook (half)nicht noemen. En de mannen in het rood hebben ook gelijk dat de jonge vrouw *niet hun vaders nicht* was: inderdaad hun vader (de oude man) is geen broer noch halfbroer van een ouder van de jonge vrouw. Die ouders waren resp. stiefzoon en stiefdochter van de oude man, een kind van een stiefkind noemt men niet nicht, maar stiefkleinkind.

De mannen in het groen hebben ook gelijk als ze de oude man hun biologische vader noemen.

Op zoek naar een schilderij

Zo moeilijk was dit raadsel niet. Maar wat ons betreft zaten we nog met een raadsel van een andere orde opgescheept: was dit verhaal over een schilderij in een raadhuis "ergens in Nederland" een verzinzel om het raadseltje wat bij te kleuren, of was het een feit? De redactie kon ons niet helpen: de auteur van de bijdrage was al overleden, navraag bij zijn zoon leverde geen reactie en ook andere bestuursleden van de vereniging bleken het antwoord niet te kennen.

Meer dan drie jaar lang bleef onze tekst voor een artikel erover in de lade liggen. Tot we het terugvonden en besloten, voor we het toch maar instuurden, nog een poging te doen om het raadsel van het al dan niet bestaan van het schilderij op te lossen.

Zoeken op Internet naar 'genealogisch raadsel' leverde alleen webpagina's met verhalen van genealogen over ontbrekende schakels om familietakken aan elkaar te knopen. Tot we eens gokten om elke verwijzing naar genealogie weg te laten en enkel op zoek te gaan naar "schilderij", "1619" en "raadsel". Dit was een doorbraak en welk een doorbraak! Het leverde de naam van de stad op: **Nijmegen**, waar in het (historisch) stadhuis een schilderij van 1619 hangt, gekend onder de naam 'Raadsel van Nijmegen'... Met deze sleutel gingen alle deuren open.

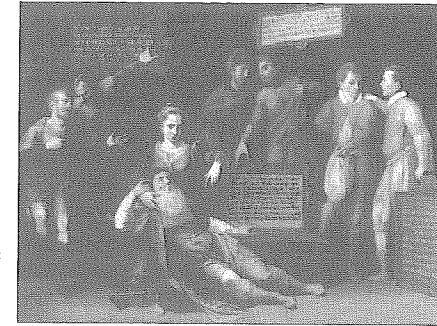
Het *Raadsel van Nijmegen* heeft een imposante iconografische geschiedenis die we de lezer niet willen onthouden. Om al meteen met de deur in huis te vallen: het schilderij van 1619 is niet eens het oudste schilderij met de afbeelding van het raadsel. Te Nijmegen wordt in het Valkhofmuseum nog een oudere versie, uit 1576 bewaard. Beide vindt men hieronder afgebeeld. Tevens zijn er oudere gravures en

notities met het raadsel gevonden. De oudste notitie is mogelijk van het begin van de zestiende eeuw.

Nijmegen moet trots geweest zijn op dat eerste schilderij van 1576, maar in 1619 deden de figuren misschien al wat oudmodisch aan en een doorkijkraam met zicht op de Grote Markt zou wel leuk zijn moet men gedacht hebben. Pauwels van Schoten uit Leiden kreeg in 1619 de opdracht een nieuw schilderij te vervaardigen. Hij ontving voor zijn werk 30 gulden en het poorterschap van de stad Nijmegen. Zijn schilderij meet ruim twee bij één meter en hangt in de hal van het historische stadhuis van Nijmegen naast de toegangsdeur tot de burgemeesterskamer. Op het schilderij ziet men door het raam de Nijmeegse Grote Markt en de toren van de Sint-Stevenskerk. Het is de oudste afbeelding van Nijmegen die er bestaat⁵. Hiermee werd natuurlijk de stad verankerend aan dit raadsel en al gauw sprak men over dit raadsel als het 'Raadsel van Nijmegen'.

Schilderij 'Het raadsel van Nijmegen' door Pauwels van Schoten, Nijmegen, 1619
(Historisch stadhuis Nijmegen)

Schilderij met zelfde tafereel uit 1576 (Nijmegen, Valkhofmuseum)

Op de noordwestelijke hoek van de Sint-Stevenskerk vindt men ook een bronzen plaat met een impressie van het Raadsel van Nijmegen.

Het schilderij met het raadsel én de oplossing werden later nog vaak als losse prent gedrukt door Nijmeegse drukkers. Zo kennen we uit 1678 het drukje van de Nijmeegse stads en quartiers drukker Abraham van Wesel. Of dit uit 1765 van boekdrukker en boekverkoper Isaac van Campen die te Nijmegen zijn waar aan de man bracht naast het stadhuis. 18de-eeuwse bezoekers van het stadhuis, die zich vergeefs het hoofd hadden gebroken over de oplossing van het raadsel hoefden dus niet ver te lopen om het antwoord te vinden, ten minste als ze het ervoor over hadden om een klein bedrag te betalen voor het losbladige drukwerkje.

Uit de 19de eeuw kennen we het drukwerkje van 1821 van de Nijmeegse boekdrukker J.F. Thieme, terwijl het omstreeks 1900 de firma H. ten Hoet, gevestigd in de Nijmeegse Burgstraat, naast het stadhuis, was die toeristen met een dringende nood aan verlichting van hun kopbrekens, door hun lithografie met afbeelding van schilderij én oplossing, soelaas kon brengen⁶.

De compositie van de voorstelling van de figuren uit het raadsel blijft in al deze drukwerkjes steeds gelijk en gaat terug op het schilderij van 1619, niet op dit van 1576. Dat het raam met zicht op de Grote Markt nergens ontbreekt, spreekt bijna voor zichzelf. Nochtans, een drukker met zin voor vernieuwing had het tafereel nog kunnen uitbreiden met de ouders van de jonge vrouw. Niets sluit uit dat de schoonouders van de oude man, tevens zijn stiefkinderen, op deze familiereünie zouden aanwezig zijn. Alle vier de grootouders van de jonge vrouw waren wel al overleden op het ogenblik dat de oude man de jonge vrouw huwde. De oude man kon haar immers pas huwen ná het overlijden van de tweede weduwe, de tweede weduwe

⁵ P. EIJKHOUT, 'Het raadsel van Nijmegen', in: *Gens Nostra*, LV (2000), pp. 204-206 met afbeelding van het schilderij van 1619 op p. 157. In dit artikel wordt de tekst van het raadsel gegeven, voor de oplossing werd beroep gedaan op één van latere gedrukte versies waar ook de oplossing bij staat.

⁶ Zie de exemplaren op de website <http://www.noviomagus.nl>, rubriek 'prenten-gravures'.

pas huwen ná het overlijden van de eerste weduwe en beide weduwen konden pas hertrouwen ná het overlijden van hun eerste echtgenoot⁷.

De roots van het raadsel

Toen we de oplossing van het raadsel schematisch uittekenden hadden we een déjà vu gevoel. Het schema alsook de groepjes mannen, aangeduid door een kleur kwam bekend voor. Ver moesten we niet zoeken. In het eerste artikel dat we publiceerden over een genealogisch raadsel uit 1504 wordt immers in essentie, hetzelfde raadsel opgedist !

De verschillen zijn tijdsgebonden factoren: in het juridische traktaat van 1504, baadt het verhaal nog volledig in een laatmiddeleeuwse sfeer: elke man is er een ridder en het speelt zich af in een kasteel met valbrug. Wel zijn er daar groepen van telkens drie mannen en zij hebben de kleuren wit, zwart en rood respectievelijk. Maar voor de essentie van het raadsel maakt dat geen verschil.

Het schema met onze oplossing voor het raadsel van 1619 dat hierboven staat lijkt dan ook sprekend op dit van het raadsel van 1504⁸.

In onze tweede bijdrage hebben we nog een andere versie van hetzelfde raadsel gepubliceerd, een versie met twee ooms van vaderlijke zijde, twee van moederlijke zijde en drie kinderen van de jonge vrouw (kleuren worden in die versie niet gehanteerd)⁹.

Laten we tot besluit nog even herhalen dat dit soort raadselliteratuur zich vooral ontwikkeld heeft in verband met het werk van Johannes Andrea, *Lectura super arboribus consanguinitatis et affinitatis*, Leuven, 1480, een juridisch werk over bloed- en aanverwantschap in het kerkelijk en burgerlijk recht. En dat er eerder al in de 15de eeuw in Duitsland een raadselliteratuur bestond van waaruit die zich ook in onze gewesten verspreidde.

Pieter Donche

⁷ Er werd al vaak over gepubliceerd. Hierna geven we nog enkele andere literatuurreferenties die we vonden, maar waarvan we niet de hand konden leggen op het artikel zelf: A. DELAHAYE, 'Het raadsel van Nijmegen, minder raadselachtig dan het lijkt.', in: *De Gelderlander*, 28 september 1955; G. LEMMENS, 'Het raadsel van Nijmegen, één van de vele', in: *Het Stadhuis van Nijmegen, Catalogi van het kunstbezit van de gemeente Nijmegen*, 1982; *Het stadhuis te Nijmegen*, boek ter gelegenheid van de gelijknamige tentoonstelling in het Nijmeegs Museum 'Commanderie van Sint-Jan'; *Gheprint te Nymeghen: Nijmeegse drukkers, uitgevers en boekverkopers, 1479-1794*, Nijmeegs Museum Commanderie van Sint-Jan, tentoonstelling van 15 september t/m 21 oktober 1990; H. BOTS & J. KUYS, *Nijmegen: geschiedenis van de oudste stad van Nederland. Middeleeuwen en Nieuwe Tijd.*, Wormer, 2005.

⁸ Zie noot 1 voor de literatuurverwijzing, het schema staat op p. 274.

⁹ Zie noot 1 voor de literatuurverwijzing, de tekst van het raadsel staat op p. 63.